

НАРОДОЗНАВЧІ НОТАТКИ

УДК 738:39:7.046.1 (4)

Костянтин Рахно

НЕКРОСИМВОЛІЗМ ПРИПИСІВ У ТРАДИЦІЙНІЙ ЗВИЧАЄВОСТІ ГОНЧАРІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Стаття присвячена дослідженню заборони випалювати глиняні вироби у гончарів села Верба Коропського району Чернігівської області, коли в селі є ще не похований покійник. Цей припис розглядається на широкому тлі аналогічних заборон у слов'ян, германців та інших індоєвропейських народів. Показано його зв'язок із уявленнями про смерть, притаманними традиційній культурі, та культом Громовержця, оскільки полум'я гончарного горна ототожнювалося з блискавкою.

Ключові слова: глиняні вироби, гончар, заборони.

З-поміж багатьох осередків гончарства на Східному Поліссі, відвіданих експедицією Музею народної архітектури та побуту України, привертає увагу село Верба Коропського району Чернігівської області, де ще порівняно недавно побутувало це прадавнє ремесло. Місцеві мешканці жили «з горшків». До Другої світової війни на 500 дворів було 400 гончарів-чоловіків. Відомому етнографові Лідії Орел пощастило навіть зафіксувати кілька гончарських вірувань і звичаїв, які стосувалися найбільш відповідального й ризикованого етапу виготовлення посуду – випалювання. Зокрема, за місцевими уявленнями, існували певні кризові обставини, які могли змусити його відкласти. Так, у Вербі не заведено було випалювати глиняні вироби, коли в селі був покійник¹.

Подібні прескрипції відомі й в інших українських гончарних осередках, у тому числі й розташованих далеко від Полісся. Наприклад, у Коболчині Сокирянського району Чернівецької області теж не закладали нове горно, коли в селі був похорон, і не витягали з горна посуд, поки не захоронять людину. Заборонялося працювати гончареві від час похорону когось із близьких чи знайомих людей і в гончарських осередках Поділля².

Семантика й прагматика цієї заборони є дуже цікавою. «Зі сконом когось у будинку припиняється робота, щоб не порушити спокій померлого (майже повсюдно: у мазурів, сербів і хорватів, лужичан, чехів, русинів)... Потреби живих поступаються місцем виконанню обов'язку щодо померлого: одні піклуються про те, щоб «опрятати» його й спорядити у «далеку путь», інші йдуть сповістити подію смерті тій окрузі, якій належав покійник, і виконують те, чого він сам не встиг або не міг виконати; тільки для відвернення згубного впливу смерті виконуються й деякі обряди «сторонні», присвячені земним цілям і потребам живих», – писав український етнограф Олександр Котляревський³.

То був функціональний простір-час, призначений для нейтралізації смерті як сим-

---

© Рахно Костянтин Юрійович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України; старший науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.

волічної відмінності. У людей традиційної культури природної, в нашому розумінні, смерті, по суті, нема, адже будь-яка смерть є суспільною, публічною, колективною. Вона ніколи не сприймалась як вузькородинна подія, це завжди наслідок чиєїсь ворожої волі, яка мала бути поглинута громадою. Це поглинання здійснювалося через святкування і обряди. Від виконання усіх нормативних приписів, передбачених для ситуації помирання й поховання, залежав загальносілський добробут. Поховальний ритуал – це взаємообмін, який не вбирає у себе біологічної події. Над головою померлого взаємообмінюються зла воля і спокутувальні обряди. Смерть ставиться на кін, вирається у символічній грі – для померлого виграшем є його статус, а група збагачується новим партнером-предком⁴. Виникнення своєрідного акреативного хронотопу, центром відліку якого стає мрець, оформлювалося ритуальними іграми поблизу небіжчика та зупиненням роботи. Поки мертвий лежав у хаті, припинялася всяка робота, крім тієї, що була необхідна для похорону⁵. Цей кризовий стан спричинявся хаосом, принесеним смертю. Життя поверталось у звичну колію аж через рік, а тим часом родина продовжувала існувати у сакральному хронотопі, котрий виворював нетипове середовище річного відсторонення від звичного циклу емоційних підйомів у період свят. Широко відомі заборони робити весілля там, де хтось помер, зеленити хату у Вербну неділю, йти на коляду. Часто дана засада застосовувалась до всього дому, всієї родини, всього роду й навіть усього села. Звичай припиняти скрізь хатню роботу – це теж один із рудиментів язичницького сприйняття смерті як явища суспільного, а не вузько родинного, що зберігся у слов'ян та деяких інших народів Східної і Центральної Європи⁶.

У Польщі, в Мазовії, доки небіжчик лежав у хаті, призупинялася уся робота, принаймні, прядіння, щоб не турбувати померлого. В околицях Жарек, Севежа і Піліци, коли тіло було в хаті, по містечках мешканці з усіма статками вибиралися до найближчих сусідів, а по селах домашні спали під одним дахом, а їжу готували поза домом. Сім'яни виносили з хати освячені речі з тієї причини, що «якби їх смерть людини заскочила, то вони б через це втратили свою силу зцілення; виносять із хати також різні предмети домашнього вжитку, залишаючи тільки образи святих». Так само по сконі селянина з околиць Ченстохови з хати виносили лави, столи й стільці, а також свячені речі, як от воду та зілля, будучи переконаними, що вони «втрачають у цей час свою цілющу силу». В Андрихові, якщо мрець лежав у домі, не можна було замітати. У надрабського люду в домі, у якому хтось помер, не товкли і не мели протягом трьох днів, гадаючи, що доти душа небіжчика перебуває у ступі й жорнах. На Жешівщині при тілах, які лежать у хаті, не вільно було молоти, інакше всі помирають. На Новотаржщині, доки мертвий лежав у домі, не треба було шити, щоб його не кололо, ані орати, ані возити гній, бо нічого не вдасться на полі. Тіло ніби кидало зурочення на всю діяльність, яка виконувалась в його присутності, псувало її й спричиняло невдачу. На Кросьненщині тоді в домі не мололи, не прали, не замітали, аби разом зі сміттям живих з оселі не викинути. На Люблінщині, у Жабні, протягом усього часу, поки померлий перебував у домі, хату не можна було замітати, а після виносу замітали навпаки.

Заборона мести побутувала і в Лужицях. Лужицькі серби так само утримувалися від будь-якої гучної роботи аж до поховання тіла. У Чехії призупинялася будь-яка праця, доки померлий був у домі. В Білорусі, доки мертве тіло лежало у хаті, заборонялося як ближчим, так і далеким родичам звідти щось позичати як продукти харчування, так і хатнє начиння, посуд, реманент, вбрання чи гроші. У Славонії зупинялася усяка робота, доки померлого не поховають, навіть сусіди не могли прости та ткати. В інакшому разі у працюючих закростеніють руки. Болгари застерігали, щоб не працювали у цей час і в день після похорону, бо від того будуть руки тріскатися. Вони, як і серби, забороняли заглядати через вікно до дому, в якому лежить померлий, і голосно розмовляти, а той, хто це вчинить, протягом цілого року буде хворіти. Словенці вірили, що після смерті господаря у якомусь домі не можна протягом семи днів орати, інакше земля залишиться мертвою на цілих сім років. Хорвати ж твердили, що не можна тоді долівку посипати свіжим піском, бо померлий мусив би сам його

вносити в пазусі. Вони також забороняли комусь із родини, в якій сталася смерть, працювати в полі, бо був би неврожай. У сербів Боснії і Герцеговини припинялася аж до поховання праця у всьому селі, коли проходила поховальна процесія, всі припиняли роботу, під час поминок на млин ішов хтось із чужих, а не з домашніх. Особливо прикметно, що на цей час гасився вогонь, а в домі нічого не можна було готувати, бо він протягом трьох днів визнавався нечистим. Домашніх виключали і з процесу приготування поминальної їжі. У Сербії взагалі було загальним звичаєм, що в хаті, де був мрець, нічого не готувалося, їжу приносили сусіди. Куховаркою у цей день ставала одна чи дві сусідські жінки. Звичай гасити вогонь у хаті, де стався випадок смерті, відзначений і в околицях Ольденбурга, на колишніх землях вендів. Робилося це начебто для того, щоб померлий не міг повернутися. У південно-східній Сербії – в Алексинському Поморав'ї – той, хто обмивав і одягав небіжчика, не повинен був протягом сорока днів брати в руки куряче яйце, оскільки вважалося, що воно може зіпсуватися. Йому також не можна було саджати квочку на яйця, бо не виведуться курчата. У сербських румунів копали могилу і виготовляли труну тільки чужі, сусіди. У Славонії лише чужі або далекі родичі перебували біля вмираючого, і тільки чужі копали померлому могилу. Траплявся у південних та східних слов'ян і звичай протягом кількох днів не вимітати покою, у якому лежав померлий, аби уникнути його повернення.

Подібні сепулькрумічні заборони на працю були відомі по всіх Карпатах, на Тернопільщині та в інших місцевостях України. Одвічний звичай в Україні (наприклад, у Раранчі Чернівецького повіту) наказував, аби протягом усього часу від смерті селянина чи селянки аж до поховання його або ж її в домі жалоби була припинена вся діяльність, окрім найнеобхідніших занять, а в сусідніх господарствах – усі важчі роботи. На Теревовельщині протягом трьох тижнів, рахуючи від дня смерті, не білили хату ані всередині, ані зовні, кажучи, що через це небіжчик мав би на тому світі зашмаровані очі. Бойкам не можна було ні вивозити гною, ні починати роботи біля нього і навіть мити в хаті, доки останки померлого не поховані. У Коломийському повіті, коли померлий лежав у хаті, призупинялася вся господарська діяльність, а в цілому селі не саджали огірки, не «підсипали» курчат тощо. У надломницьких горян на знак жалоби не білили у хаті, не мили столів, лав або стін. Гуцули не замітали хати аж до моменту випровадження тіла. У лемків протягом трьох днів після поховання не вільно було нічого робити на ріллі небіжчика, і це для того, щоб душа його мала спокій і щоб тіло добре й легко лежало в труні. У селі Смиківцях Тернопільського повіту в хаті, в якій був покійник, не замітали. У Снятині й Тернополі від моменту сконання не вільно було нічого з хати позичати сусідам, а також виносити сміття. На Снятинщині не годилося замітати хати, в якій спочиває покійник, аби хтось із родини не помер. У Дружківці Бахмутського повіту, якщо був померлий у домі, з нього не виносили сміття. На Поділлі, у селі Яромирці, вірили, що якщо хтось у домі помре, то протягом певного часу не належить білити хату, бо заляпаються вапном очі душі. У Заславському повіті не білили стіни до дев'яти днів, аби померлому душу не забілити.

У Німеччині вже за середньовіччя зустрічалися накази, щоб у момент смерті в домі припиняли роботу й відтоді не мили й не прали. У пізніших німецьких віруваннях панувало повсюдне переконання, що доки тіло лежить у домі, можна виконувати тільки найнеобхідніші роботи, такі, як приготування їжі та годівля худоби. Після смерті господаря аж до його поховання і в Пруссії заказували будь-яку роботу в домі, «щоб померлому – як кажуть – не перешкоджати». Шваби забороняли в цей час обертові рухи, саксонці – господарські роботи. Можливо, то справді частково був, як гадали деякі науковці, засіб ошукання злих духів, аби тим видавалося, ніби все в домі вимерло і немає нічого, що можна забрати собі. У Східній Пруссії, Силезії, Лужицях, Фогтланді перед похованням не можна було з дому нічого позичати чи дарувати, навіть жебракам не можна було подавати. У Тюрингії не випускали худоби зі стійла. Німці Східної Пруссії, Швабії, Чехії гадали, що можна віддаватися тільки найнеобхіднішій роботі, а у Франконії, Бадені, Ольденбурзі також вважали, що не можна прясти, ані їхати, бо інакше порушиться спокій померлого. У Померанії про-

тягом певного часу після поховання не можна було в домі прати, бо померлому буде мокро в труні. Припинялася всяка праця, особливо прядіння і випкання, в домі, де лежить померлий, і в деяких інших європейських народів⁷.

Зафіксована на Чернігівщині заборона на випалювання глиняних виробів, якщо в населеному пункті сталася смерть, є частиною цих приписів.

Аналогічна релігійно-міфологічна практика простежується ще в організації обряду поховання північноіранських царів, у якому інсценувалися смерть і відродження священного правителя. Невипадково саки і скіфи після скону своїх верховних володарів на деякий час інсценували хаос, руйнування і дисгармонію світу, які наставляли по відході людини, що втілювала їхню єдність, після чого знову мусив настати порядок. Смерть сакрального вождя асоціювалася із руйнуванням Всесвіту і новим його відродженням, відновленням загальної гармонії⁸. В Ірані ахеменідського часу вшанування вогню було в основному культом царського двору. За пізніх Ахеменідів священний вічний вогонь виносили на срібних вівтарях перед царем. Коли помирав цар, священний вогонь у палаці гасили, як повідомляє Діодор Сицилійський (XVII, 114, 4)⁹ – очевидно, щоб він не втратив свою сакральну чистоту.

У зв'язку з константними уявленнями, що мертве тіло шкідливо впливає на вогонь і може його занечистити, виникли згадані вище заборони приготування їжі з моменту смерті в домі. Іранські зороастрійці здавна вважали за тяжкий гріх класти труп поблизу домашнього вогнища, оскільки він належить до речей нечистих і своєю присутністю забруднює вогонь¹⁰. Очевидно, це була одна з причин, чому не розпалювали в разі смерті односельця й гончарські горни. Тут простежується певна паралель зі звичаєвістю ремісників іраномовних народів. У Ягнобі ті майстрині-гончарки, в домі яких у цьому році був покійник, не тільки не могли працювати самі, але й їхні будинки не могли замовляти посуд іншим. У Каратегіні в гірському Таджикистані, де виробництво посуду мало постійний характер і на нього дивилися як на прибутковий артикул у господарстві, ця заборона зводилася до одного дня, але поширювалася на всі помешкання селища, і в той день, коли у населеному пункті був небіжчик, глиняні вироби ніхто не виготовляв¹¹. У долинному Ріштані, де гончарювали чоловіки, майстри також припиняли роботу через смерть одного зі своїх співтоваришів. У старі часи майстерні, де був покійник, не працювали до трьох днів, а решта – один день¹².

Як бачимо, концепт космічної хаотичності виражався в першу чергу у заборонах на починально-створювальні роботи, через які реалізувалася міфосемантика космогонічного відновлення світу. Передовсім це стосувалося гончарювання. У традиційній культурі виготовлення глиняного посуду співвідносилось з актом творення всесвіту. На тлі того, що вогонь у гончарному горні уявлявся слов'янами як первісне, дане Громовержцем небесне полум'я блискавки¹³, важливим моментом є засвідчений ще дияконом Левом з Калое у X столітті зв'язок слов'янського обряду поховання і супутніх йому жертвоприношень із язичницьким покровителем гончарного ремесла, богом грому Перуном¹⁴. Там само, звідки приходили грози й небесний вогонь, слов'яни уявляли собі місце перебування й діянь душі померлих¹⁵. Цей зв'язок зберігався у багатьох народних віруваннях, які стосувалися похорону. Підвищення статусу індивідуальної події забезпечувало її реляції з явищами космічного плану, бо природні стихії керувалися богами та померлими предками. Зокрема, в поляків у Страдомі під Ченстоховою, якщо в домі лежав покійник, а насувалася буря з громом, слід було посунути тіло й покликати небіжчика на ім'я, інакше лютуватиме гроза¹⁶. Аналогічна заборона зафіксована в Ропчицях на Жешівщині, де колись вважали, що коли перевезти покійника з однієї парафії в іншу через кілька сіл, того ж року буде град у тих селах, через які везли тіло¹⁷. Непохована людина вважалася причиною сильних дощів, буревіїв, вітрів та інших атмосферних явищ. У російському селі Колкья в Естонії розповідали, що коли потонув один із мешканців і його привезли з озера, то два дні не вщухала гроза. Село охопила паніка, всі побоювалися, що якщо вчасно не похоронити потопельника, то їх усіх спалить блискавицями¹⁸. Невипадково в росіян рушник із покійника, вивішений за вікно, вважався оберегом від грози¹⁹. В Україні, в околиці Снятина, коли несли самогубцю до трупарні, то палили «околіт

соломи» під труною, щоб не було грози й зливи: «*один ішою і робиш скрутлі з соломи та й палиш під деревишем, аби туча ни була у лікі*»²⁰. У південній частині Буковини було зафіксоване вірування у те, що при похованні померлої в лісі людини будуть великі дощі²¹. Віра в те, що сильні зливи починаються передовсім тоді, коли втопиться людина, була поширена також у гуцулів і подолян²², що перегукувалося з тамтешньою гончарською звичаєвістю.

Такі повір'я були відомі і в українців Полісся. Під час транспортування покійника на кладовище дорога ставала простором смерті й потребувала певних магічних актів, бо померлий був джерелом загрозливого впливу на довкілля, зокрема, стихії: «*Будуть тучи великіє, ветри великіє*», – казали в Яцьковичах Березнівського району Рівненської області. У селі Радовель Олевського району Житомирської області гадали, що без оберегових обрядодій «*по лету буде гриметь да ляскать*». У селі Кишин того ж району пояснювали, що грим буде людей убивати²³. У Дягові Менського району Чернігівської області вірили, що хмари на небі взагалі утворюються з душ: «*Хмари – це души мруть і на небе сабираюца, небо держать*»²⁴.

Зв'язок між похованням, вогнем і громом простежується ще в нордичній, фракійській та індоарійській міфології. Даки, згідно з Геродотом (IV. 94), також вірили, що померлі вирушають на небо до бога грози Гебелейзіса, який пізніше злився в румунів із пророком Іллею²⁵. Описуючи похорон Бальдра, Сноррі Стурлусон в «Едді» розповідає, що на воду було спущено корабель Хрінгхорні, на якому було складено стос із дерева, а тіла Бальдра і його померлої від горя дружини Нанни поклали на цей стос. Після того, як було запалено вогонь, до вогнища підійшов бог Тор і освятив його молотом грому Мйольніром²⁶. Як зазначав німецький міфолог Вільгельм Маннгардт, на цей ще не досить пояснений факт може пролити світло Атхарваведа (12.2. 4-10). Коли в оселю потрапляє бог вогню, який пожирає м'ясо (Agnih krayuād), тобто вогонь багаття для спалення померлих, а з ним в оселю приходиться і смерть, то благодатний вогонь домашнього вогнища гаситься, а запалюється тільки після поховання померлого²⁷.

Германці вірили, що полум'я домашнього вогнища спочатку було запалено божою стрілою вогню блискавки, отож кожний земний вогонь домашньої ватри є відображенням небесної грозової іскри і перебуває у постійному зв'язку з нею. Звідси, за німецькими віруваннями, блискавка не вдарить в жодний будинок, де в плиті горить вогонь, тому під час грози в плиту клали освячене дерево. Тому при грозі в Гольштайні не гасили вогонь і били сокирою в одвірки у повній відповідності до індоєвропейських міфів про походження вогню. Ведичні індоарії теж гадали, що небесний вогонь на землю було принесено блискавкою. В полум'ї блискавки спустився на землю Яма – перший смертний, у вогні блискавиці повернувся він у світле небесне царство, отож панувала віра, що під час грози у вогні блискавки душі підіймаються на небо, а блискавичне полум'я, яке горить у плиті чи на жертвовному кострищі, приносить на землю життя і відводить згаданий вище всепоглинаючий вогонь багаття для спалення померлого. Це останнє мало здійснитися до неба і розпалити там жертвовний вогонь для душ предків і їхнього володаря Ями. Саме цим пояснювалося, чому при запалюванні поховального вогнища застосовувалася формула «гromовим молотом (vajra) бога грози Індри я відсилаю Агні, який пожирає м'ясо, в світ предків (Pitrs)». Ця ж основна думка стосувалася і освячення Мйольніром, гromовим молотом Тора, вогнища для спалення Бальдра²⁸. Ці вірування давніх германців, фракійців та індоаріїв мали свій відгомін у слов'янських звичаях.

За висновком дослідників, «*...рослини, звірі, люди і навіть стихії – грим і буря, в уяві сучасної людности відчують магічний вплив смерті, не менше, як примітивне оточення відчуває вплив магічних операцій примітивної людини або її магічної сили*»²⁹. У поховально-поминальній обрядовості та звичаєвості це було дуже глибоко вмотивовано й, очевидно, впливало на діяльність гончарів. Грозове полум'я гончарного горна наділялося в слов'янській традиції особливою чистотою й мало оберігатися від осквернення. Звичай майстрів села Верба Коропського району на Чернігівщині відмовлятися від випалювання на час, доки в селі перебував ще не похований покійник,

знаходить велику кількість паралелей у різних індоєвропейських народів, що вкотре підтверджує етнокультурну архаїчність Східного Полісся.

1. Орел Лідія. Кераміка с. Верба Коропського району Чернігівської області // Українське гончарство: Науковий збірник за минулі літа. – Київ-Опішне: Молодь; Українське Народознавство, 1993. – Книга 1. – С. 313.
2. Рахно Костянтин. Перунове полум'я: Міфологія та обрядовість слов'янських гончарів. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – С. 140.
3. Котляревский А. О погребальных обычаях языческих славян. Исследование. – Москва: Б.м., 1868. – С. 207.
4. Бодрийяр Жан. Символический обмен и смерть. – Москва: Добросвет, 2000. – С. 292, 319.
5. Лларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія. – Вінніпег: накладом Видавничої Комісії при Товаристві «Волинь»; Інститут дослідів Волині, 1965. – С. 256; Biegeleisen Henryk. Śmierć w obrzędach, zwyczajach i wierzeniach ludu polskiego. – Warszawa-Lwów: Dom książki polskiej S-ka akc., 1930. – S. 164.
6. Fischer Adam. Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego. – Lwów: nakładem zakładu narodowego im. Ossolińskich; wydawnictwa biblioteki zakładu nar. im. Ossolińskich, 1921. – S. 130; Велецкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – Москва: Наука, 1978. – С. 143; Маєрчик Марія. Бінарна семантична опозиція «ТУТ» і «ТАМ» у конструюванні візії потойбічного світу (фаза переходу). Карпатський ареал // Родовід. – Київ, 1996. – № 1 (13). – С. 5.
7. Fischer Adam. Zwyczaje... – S. 126-131; Biegeleisen Henryk. U kolebki. Przed oltarzem. Nad mogiłą. – Lwów: nakładem Instytutu Stauropigjańskiego, 1929. – S. 358-359; Biegeleisen Henryk. Śmierć... – S. 163-164; Ciszewski Stanisław. Ognisko. Studium etnologiczne. – Kraków: nakładem Akademii umiejętności, 1903. – S. 37; Велецкая Н.Н. Языческая символика... – С. 144; Микитенко Оксана. Сербські голосіння: Поетичний та історико-географічний аналіз. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 34.
8. Акишев А.К., Акишев К.А. Интерпретация исыкского погребального обряда // Культура и искусство древнего Хорезма. – Москва: Наука, 1981. – С. 149.
9. Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. – Киев: Наукова думка, 1983. – С. 29.
10. Ciszewski Stanisław. Ognisko... – S. 36; Fischer Adam. Zwyczaje... – S. 130-131.
11. Пещерева Е.М. Гончарное производство Средней Азии. – Москва-Ленинград: издательство АН СССР, 1959. – С. 118-119.
12. Пещерева Е.М. Гончарное производство... – С. 365.
13. Рахно Костянтин. Перунове полум'я... – С. 155-164; Рахно Костянтин. Семантика вогню гончарного горна в білоруській культурі // *Studia mythologica slavica*. – Ljubljana: Znanstvenoraziskovani center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, Slovenija; Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Lingue e Civiltà dell' Europa Centro-Orientale, Udine, Italia, 2011. – Т. XIV. – С. 231-238.
14. Лев Диакон. История. – Москва: Наука, 1988. – С. 78; Серяков Михаил. Вселенский закон – незримая ось мироздания. – Москва: Яуза, Эксмо, 2005. – С. 47.
15. Котляревский А. О погребальных обычаях... – С. 85-86, 173.
16. Witkowski Michał. Lud wsi Stradomia pod Chęstochową. Szkic etnograficzny // *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. – Kraków, 1893. – Т. XVII. – С. 35.
17. Udziela Seweryn. Lud polski w powiecie Ropczyckim w Galicyi // *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. – Kraków, 1890. – Т. XIV. – С. 123.
18. Рихтер Е.В. Русское население западного Причудья: (Очерки истории, материальной и духовной культуры). – Таллин: Валгус, 1976. – С. 126.
19. Максимов С.В. Нечистая, неведомая и крестная сила. – Санкт-Петербург: товарищество Р. Голике и А. Вильборг, 1903. – С. 207; Бунин И.А. Собрание сочинений. – Берлин: Петрополис, 1934. – Том II. Деревня. Суходол. – С. 214.

20. Свенціцький І. Похоронні голосіння; Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка. – Львів: друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1912. – Том XXXI-XXXII. – С. 338; Biegeleisen Henryk. U kolebki... – S. 341.
21. Gorovei Artur. Credinți și superstiții ale poporului român. – București: Grai și suflet – cultură națională, 1995. – P. 199.
22. Кайндль Р.Ф. Гуцули. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000. – С. 119, 134; Колотило Танасій. Про засуху в етнобаченні подолян // Берегиня. – Київ, 2006. – № 3. – С. 34.
23. Конобродська Валентина. Поліський поховальний і поминальний обряди. – Житомир: Полісся, 2007. – Т. 1. Етнолігвістичні студії. – С. 195.
24. Толстая С.М. Славянские мифологические представления о душе // Славянский и балканский фольклор. Народная демонология. – Москва: Индрик, 2000. – С. 74.
25. Геродота турійця з Галікарнасса «Історій» книг дев'ять, що їх називають музами / Переклад, передмова та примітки А.О. Білецького. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 201-202; Eliade Mircea. De la Zalmoxis la Genghis-han: Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale. – București: Humanitas, 1995. – P. 31, 60-64.
26. Стурлусон Снорри. Младшая Эдда. – Ленинград: Наука, 1970. – С. 49.
27. Mannhardt W. Die Einweihung des Scheiterhaufens durch den Donnerhammer // Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde. – Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung, 1859. – Vierter Band. – S. 295; Атхарваведа. Избранное. – Москва: Наука, 1976. – С. 291-292.
28. Mannhardt W. Die Einweihung... – S. 296-297; Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. – Москва: издание К. Солдатенкова, 1869. – Т. 3. – С. 581.
29. Грушевська Катерина. З примітивної культури: Розвідки і доповіді. – Київ: Державне видавництво України, 1924. – С. 101.

Константин Рахно

Некросимволизм предписаний в традиционных обычаях гончаров Черниговщины

Статья посвящена запрету обжигать глиняные изделия, если в селе есть ещё захороненный покойник, у гончаров села Верба Коропского района Черниговской области. Это предписание рассматривается на широком фоне аналогичных запретов у славян, германцев и других индоевропейских народов. Показано его связь с представлениями о смерти, присущими традиционной культуре, и культом Громовержца, поскольку пламя гончарного горна отождествлялось с молнией.

Ключевые слова: глиняные изделия, гончары, запреты

Kostyantyn Rakhno

The Necrosymbolism of Prescriptions in the Traditional Customs of the Potters of the Chernihiv Region

The article deals with the superstitious ban of the potters in the village of Verba of the Korop District of the Chernihiv Region on the burning earthenware, if there is a still unburied deceased in a village. This prescription has been considered on a broad background of similar prohibitions among the Slavs, Germans, and other Indo-European peoples. The author shows its relationship with notions of death inherent in traditional culture and the cult of the Thunderer because the flame in a pottery kiln was associated with lightning.